

DIYARBAKIR KIRSALINDAKİ GÜVERCİN EVLERİ: BORANHANELER, KARAÇALI (TİLALO) KÖYÜ

Ayhan BEKLEYEN

Dicle Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Diyarbakır, Tel: 0412 2488403-3505, e-posta: bekleyen@dicle.edu.tr

Alınış: 28 Haziran 2007

Kabul Ediliş: 11 Eylül 2007

Özet: Anadolu'da güvercinler için çeşitli büyüklükte ve estetik değerinde barınaklar üretilmiştir. Bunlar arasında gübre elde etmek için üretilen daha büyük barınaklar da bulunmaktadır. Bu tür barınaklar daha çok Kapadokya, Kayseri ve Diyarbakır yörelerinde görülür. Bu makalede Diyarbakır kırsalındaki güvercin evleri incelenmiştir. Yüzlerce yıllık bir geleneğin ürünü olduğu belirtilen bu barınaklar yöre halkı tarafından boranhane olarak adlandırılmaktadır. Yapma çevrenin estetik değerlerinden biri olan boranhaneler, Diyarbakır kırsalında en fazla örneği barındıran Karaçalı Köyü özelinde incelenmiştir. Makale bu köydeki boranhanelerin üretim amacı, araziye konumları, mekânsal özellikleri ve yapım tekniği ile ilgili ayrıcalıklı yönlerine odaklanır.

Anahtar Kelimeler: Boranhane, Diyarbakır, Güvercin Evi, Karaçalı (Tilalo) Köyü,

Dove Cotes in Rural Part of Diyarbakır: Boranhane, Karaçalı (Tilalo) Village

Abstract: Cotes for the pigeons have been built in various sizes and esthetic values in Anatolia. Among these, there have been bigger dove cotes built to obtain fertilizers for plants. This type of cotes is generally found in Cappadocia, Kayseri and Diyarbakır environs. In this paper, dove cotes in rural part of Diyarbakır are examined. These shelters which are the products of a tradition enduring for hundreds of years are called "boranhane" by people living in rural parts of Diyarbakır. Boranhane, which are among the esthetic values of artificial environment, are investigated particularly in Karaçalı Village in Diyarbakır, where it is possible to find the largest number of them. This article focuses on the distinctive qualities of Boranhane in the village, pertaining to construction objective, settings in land, spatial characteristics, and construction technique.

Keywords: Boranhane, Diyarbakır, Dove Cote, Karaçalı (Tilalo) Village

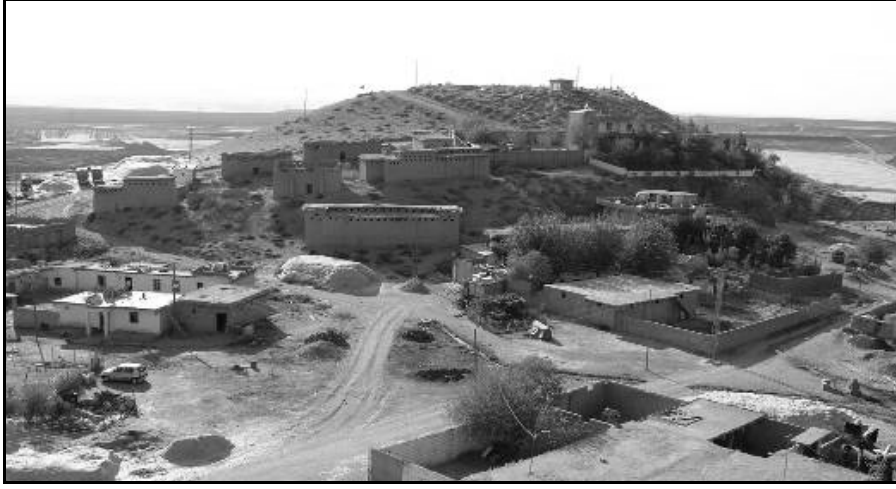
Giriş

Güvercin, en çok sevilen canlılardan biridir. Çok eski tarihlerde bu canlıya tanrıça, kutsal ruh, peri gibi çeşitli anlamlar yüklenmesi bu sevginin göstergelerindedir. Evrensel olarak da barışın simgesi olarak nitelendirilmektedir.

Anadolu'da güvercin besleyiciliğinin yaygın olması, bu kuşa duyulan aşırı sevgiden kaynaklanmaktadır. Kuşlara olan bu sevgi geçmişin izlerinden de anlaşılmaktadır. Tarihi binaların (cami, kütüphane, ev gibi) yüzeylerinde kuşlar için tasarlanan boşluklar ya da eklenendirilen küçük estetik değeri yüksek kuş evleri bu ilginin birer göstergeleridir (Bektaş, 2004; Barışta, 2000).

Ayrıca Anadolu'da güvercin gübresi elde etmek için yapılan çeşitli barınaklar da dikkat çeker. Geçmişte, bağ ve bahçelerden daha lezzetli ürün elde etmek için bu barınaklardan toplanan güvercin gübresi kullanılırdı. Bu gübre çok değerliydi. Osmanlılar zamanında "koğa" adı verilen bu madde, ihraç edilen ürünler arasındaydı (Beysanoğlu, 1982; Beysanoğlu, 1979a ve 1979b). Kapadokya ve Diyarbakır yörelerinde bu ürün çok miktarda üretiliyordu. Sadece gübre üretimi için bu alanlarda güvercinler için çok sayıda özel barınaklar üretilmiştir. Bu barınaklar Kapadokya bölgesinde "güvercinlik", Kayseri'nin özellikle Gesi yöresinde "burç" (İmamoğlu ve Ark., 2005), Diyarbakır yöresinde ise "boranhane" olarak adlandırılmaktadır. Yabani güvercinin yerel ismi Diyarbakır'da "boran"dır. Bu nedenle güvercin evine boranhane ismi verilmiştir.

Diyarbakır yöresindeki boranhaneler, basit formları, güvercinlere yönelik tasarlanan iç yapıları ve yüzeylerindeki çeşitli dizilerdeki güvercin giriş delikleri ile dikkat çekerler. Diyarbakır yöresinde yeteri kadar korunamayan bu yapılar, bugün yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle Diyarbakır yöresine özgü olan bu barınakların, tanıtılması ve özellikle de korunması kültürel miras açısından bir zorunluluktur. Bu amaçla, Diyarbakır'ın Karaçalı (Tilalo) Köyü özelinde (Şekil 1 ve 2), bölgenin kültürel değerlerinden olan bu yapıların çeşitli özelliklerinden oluşan ayrıcalıklı yönleri incelenmiştir.

Şekil 1. Karaçalı (Tilalo) Köyü ve Boranhaneler

Şekil 2. Karaçalı (Tilalo) Köyü'nün Diyarbakır'a göre konumu (Google Earth'den alıntı)

Boranhanelerin Özellikleri

Boranhanelerin üretim amaçları, araziye konumları, mekân dizimi ve iç mekân özellikleri, yapım tekniği gibi ayrıcalıklı yönlerinden oluşan bulgular bu bölümde açıklanmıştır.

Üretim Amacı

Diyarbakır'ın kırsal kesiminde genellikle tarımla uğraşan halk, evlerini inşa ederken yakınına ya da yüksekçe bir yere bir de boranhane yapmıştır. Amaç, öncelikle güvercin gübresi elde etmektir. Boranhanelerden her yıl toplanan gübre tarımda kullanılmıştır. Ayrıca güvercin, gübresinin yanında eti için de beslenmektedir.

Araziye Konumları

Bu binaların dış duvar yüzeylerinde, çatıya yakın ve yüksek bir konumda, güvercin giriş delikleri bulunmaktadır. Bu delikler, çeşitli yönlerde bakmaktadır. Ancak eğimli bir arazide zemine daha yakın olan duvar yüzeylerindeki (Şekil 3) güvercin giriş deliklerinden kedi gibi hayvanların girmesine engel olmak ya da aşırı rüzgâr aldıkları gerekçeleriyle sonradan kapatılmaları, edinilen deneyimlerin bir sonucudur. Boranhanelerin genel olarak iki uzun yüzeyinden biri manzaraya egemendir. Özellikle bu yüzey üzerinde güvercin giriş deliklerinin sayısı oldukça fazladır (Şekil 4) .

Şekil 3. Sırtı tepeye yaslanmış bir boranhane

Şekil 4. Manzaraya açık ve yüksek konumdaki bir boranhane ve yüzeyindeki güvercin giriş delikleri

Karaçalı Köyü'nde bütün boranhanelerin bir höyüğün (Beysanoğlu, 1987) eteğinde olmaları, yüksekçe olan konumundan ve çevreye hâkim panoramasından kaynaklanmaktadır. Eskiden höyüğün eteklerinde daha fazla sayıda boranhane olduğu köy halkı tarafından belirtilmektedir. Ancak bugün, sadece yedi boranhane ayakta kalabilmiştir. Bunlardan birinin çatısı tamamen, diğer ikisinin ise kısmen yıkılmıştır.

Mekân Kurgusu ve İç Mekân Özellikleri

Dikdörtgen formu bu yapıların (Şekil 5) en sade olanları, tek mekâna sahip olanlarıdır. Bu mekâna, tek bölmeli boranhane adı verilir. Bölme, yerel dilde "lüle" olarak adlandırılmaktadır. Karaçalı Köyü'ndeki boranhaneler genel olarak bir, iki, üç ve beş bölmelidir. Daha büyük bir boranhane için bölme sayısı artırılan bir örneğe de rastlanmaktadır (Şekil 6). Kullanılan yapı malzemesi bu eklemelere olanak sağlamaktadır. Bu nedenle bu yapılar esnek bir planlama kurgusuna sahiptir.

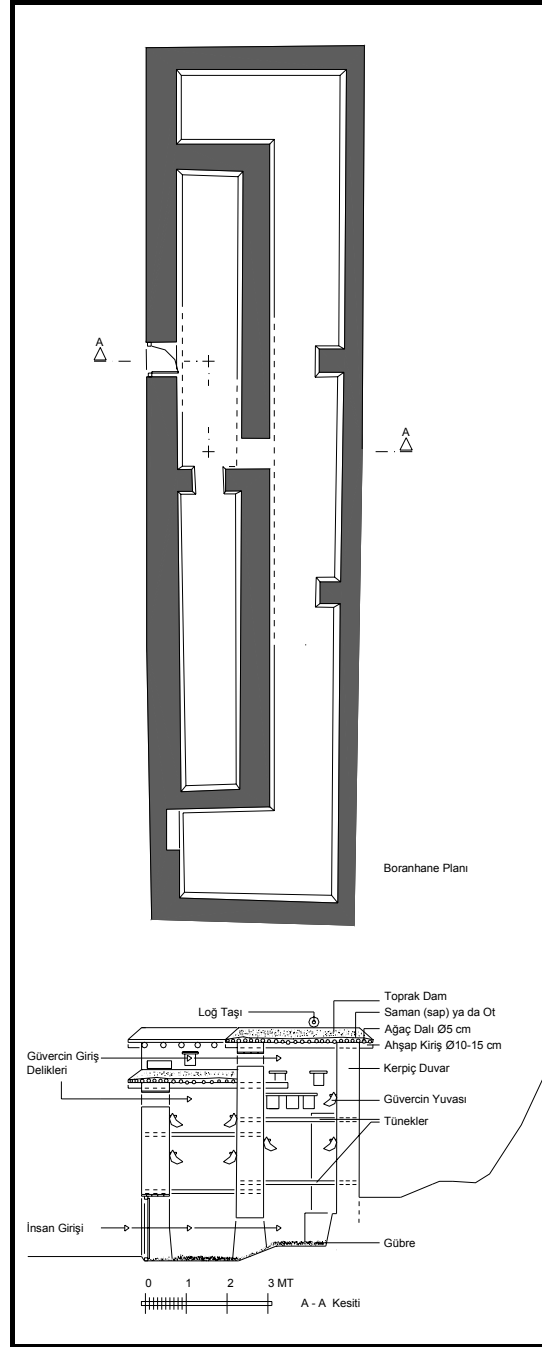
Şekil 5. Dikdörtgen formu güvercin evleri

Şekil 6. Eklemeler ile büyütülen bir boranhane

Bazı boranhanelerin çift dış kapısı bulunmaktadır. Bunlar genelde bir ya da iki bölmeli güvercin barınaklarıdır. İç mekânlar arasındaki bağlantılar (bölmeler arasındaki geçişler) dar ve yüksekliği çok az olan geçitlerle sağlanır. Çok eski zamanlarda dış kapıların kerpiç duvarla örüldüğü ve sadece yılda bir kez gübrenin toplanacağı zaman yıkılıp tekrar örüldüğü yöre halkı tarafından belirtilmektedir.

Tek ya da çok bölmeli boranhanelerde iç mekân biçimlendirme anlayışı aynıdır (Şekil 7). Dikdörtgen plandaki bölmeler arasındaki tek fark, büyüklükleridir. İç planlamada uzunluk eksenindeki duvarlara dik bir biçimde binen 1,5-2 metre aralıklarında iki farklı yükseklik seviyesinde ahşap sııklar dizilir. Kavak ağacından bu sııkların birinci seviyedekiler 1,5-2 metre, ikinci seviyedekiler ise 2-3 metre yüksekliğinde ardışık olarak dizilmektedir (Şekil 8). Bu sııklar, üzerine bindikleri duvarların dış kısmına kadar ulaşırlar. Ayrıca bu sııklar, hem iç duvarlarda asılı duran kulplu sepetlerden oluşan güvercin yuvalarına güvercinlerin kademeli erişimini sağlamakta hem de yüksek kerpiç duvarları birbirine birçok noktadan bağlayarak dayanımlarını arttırmaktadır.

Şekil 7. Üç bölmeli bir boranhane'nin plan ve kesiti

Şekil 8. Birinci seviyedeki sııkların üzerinden çekilen bir iç görüntü

Güvercinlerin boranhanelere giriş delikleri, düz dam seviyesinin hemen altında bulunur, bu nedenle yerden oldukça yüksektir. Bu delikler ortalama 30×25 cm boyutundadır. Güvercinler bu geçitten geçtikten sonra, iç duvarlarda asılı duran sepetten yuvalarına konmak için öncelikle iç mekândaki kavaktan sııkların (tüneler) üzerine konarlar. Bu sııklar, güvercinlerin tüneme yeridir. Sepetten yapılan yuvalar, kerpiç duvardaki ahşap sııklara asılıdır (Şekil 9).

Güvercin giriş delikleri (Şekil 10 ve 11), boranhanein bazı yüzeylerinde oldukça yoğundur. Bu yüzey genellikle güneş alır ve su yollarına açıılır.

Boranhanelerin iç mekânlarındaki toprak zeminde biriken güvercin gübresi her yılın Nisan ayında toplanmaktadır. Halen gübre üretimi yapan bu köyedeki boranhane sayısı dördtür.

Şekil 9. İç duvarlarda asılı duran söğüt dalından yapılan kulplu sepetten güvercin yuvaları

Şekil 10. Güvercinlerin boranhaneye giriş delikleri.

Şekil 11. Güvercin giriş deliklerinin iç mekândan görünümü

Yapım Tekniği

Genel olarak dikdörtgen formlu güvercin barınaklarında duvarlar, kerpiçten yapılmıştır. Ortalama 55 cm kalınlığında ve dört metreden daha yüksek olan bu duvarlar, zeminden bir metreye kadar daha kalındır. Bu kalınlık yukarıdan aşağıya doğru eliptik bir biçimde artmaktadır. Duvar kalınlığı mekânın iç kısmına doğru genişlemektedir. Duvarda kullanılan kerpiçin boyutu yaklaşık $35 \times 16 \times 10$ cm'dir. Oldukça yüksek olan bu duvarların yıkılmasını önlemek için içten (Şekil 12), bazen de dıştan (Şekil 13) dayanma ayakları inşa edilmiştir.

Bina içi ile dışı arasında bir ya da iki kapı vardır. Birkaç bölümden oluşan boranhanelerde bölümler arasındaki geçiş için yüksekliği 115 cm'yi geçmeyen geçitler bulunmaktadır. Bu kapıların üst kısmında 2×10 cm ebadında birkaç ahşap lata ya da 10 cm çapında yan yana dizilmiş birkaç kavak ağacından oluşan lento bulunmaktadır (Şekil 14).

Toprak örtülü çatı, düzdür. Uzun eksendeki kerpiç dik olarak yerleştirilen 15-20 cm kalınlığındaki ahşap kirişler (kavak ağacı) çeşitli aralıklarda yan yana dizilmiştir. Üzerine bu kirişlere dik bir biçimde ince dallar, onların üzerine de sap ve ottan oluşan bir katman serilmiştir (Şekil 15). Tam olarak su ile ıslatılan bu katmanın üzerine yaklaşık 40 cm kil doldurulmuştur. Bu kil tabakasının üzeri ise çamur haline getirilen yaklaşık 5 cm kalınlığındaki ham toprak ya da kara toprak ile sıvanmıştır.

Şekil 12. İç duvarda bir dayanma ayağı

Şekil 13. Dış duvar yüzeyindeki dayanma ayakları

Şekil 14. Kapılar

Şekil 15. Düz toprak damın alttan görünümü

Düz toprak damın her yıl bakımının yapılması bir zorunluluktur. Bu bakıma, yerel dilde “loğlama” adı verilir. “Loğlama”, yuvarlak taşın (loğ) (Şekil 16) damda yuvarlanarak, düz çatı kaplamalarının en önemli kısmı olan toprak gövdenin sıkıştırılması işlemine verilen isimdir. Bu işlem ile toprak katmanlar sıkıştırılmakta, yetersiz olduğu görülen kısımlara toprak dolgu eklenerek çatı bakımı yapılmaktadır.

Şekil 16. Boranhane damının loğlanması için kullanılan bir loğ taşı

Sonuç ve Değerlendirme

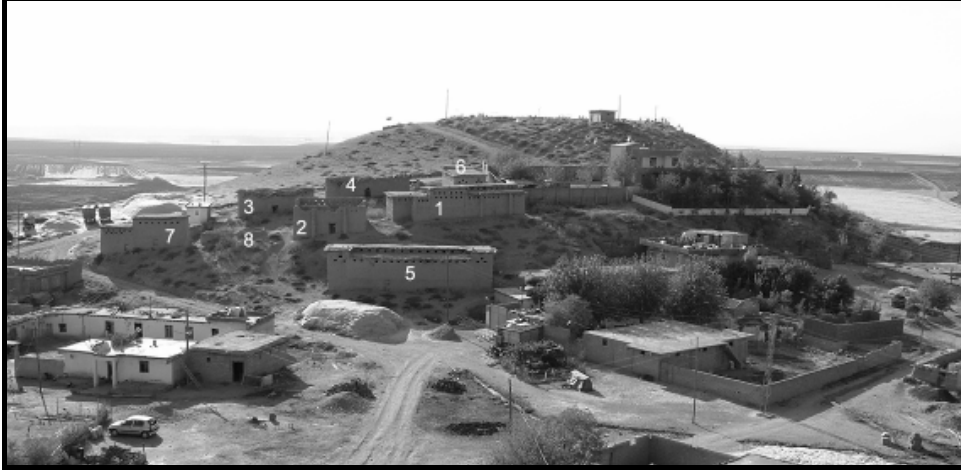
Günümüzde yapay gübre kullanımının yaygınlaştığı Diyarbakır kırsalında, güvercin gübresine olan ihtiyaç azalmıştır. Bu durum köylünün boranhaneye olan ilgisine de yansımıştır. Bakımı yapılmadığı için geçmişte sayıca çok fazla olan bazı örneklerin bulunduğu köylerde bile artık bu yapılarla karşılaşmamaktadır.

Güvercin sayısındaki azalma da bu geleneğin yok olma düzeyine gelmesini sağlamıştır. Kullanılan zirai ilaçlar güvercinlerin ölmesine neden olmaktadır. İncelenen boranhaneler bu yapı türünün son örnekleridir. Çoğu yıkılmaya terk edilmiş olan bu yapılar, yakın çevresindeki köylülerin ilgisizliği ile son bulmak üzeredir.

Gübre üretmek için Anadolu’da çeşitli güvercin barınakları bulunmaktadır. Kapadokya’da kayalara oyularak yapılan güvercin yuvaları bunlara bir örnektir. Boranhaneler gibi özellikle gübre elde etmek için inşa edilen güvercin barınakları sadece Kayseri yöresinde görülmektedir. Ancak bu barınaklar biçim ve plan kurgusu bakımından boranhanelerden oldukça farklıdır (İmamoğlu ve Ark., 2005). Bu farklılık, kültürel değerlerin bir göstergesidir. Bu yapılardan her yıl toplanan gübreler, Kapadokya yöresindeki bağlara, Diyarbakır yöresinde ise bağ ve bostanlara hayat vermektedir. Özellikle Diyarbakır karpuzu büyüklüğünü bu gübreye borçludur. Bu geleneğin terk edilmesi Diyarbakır karpuzunun alışılmış büyüklüğünü de etkilemektedir. Çok büyük karpuzlar artık sadece yarışmalar için geleneksel olarak üretilebilmektedir.

Doğallığın ve insan-hayvan ilişkisinin göstergelerinden olan bu binalar (gübre haneler) ülkemizin kültürel değerlerinden biridir. Sürdürülebilir bir çevrenin parçalarından biri olan bu binaların (Ek I), tüm özgünlüğü ile gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Öncelikle bu değerlerin tanıtımının amaç edinildiği bu makale, boranhanelerin korunmalarına hizmet edeceği düşüncesinin bir ürünüdür.

Ek I. Boranhanelerin konumları ve her yönden fotoğrafları

1

2

3

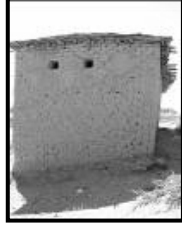
Ek I'in devamı

4

5

6

7

8

Kaynaklar

Barişta, H.Ö., Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul'undan Kuş Evleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Bektaş, C., Kuş Evleri, Bilişim Yayınevi, İstanbul, 2004.

Beysanoğlu, Ş., Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Diyarbakır Belediyesi Diyarbakır'ı Tanıtma Yayınları: 1, Ankara, 1987.

Beysanoğlu, Ş., Diyarbakır Folklorunda Güvercin. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*. 359: 8682-8684, 1979a.

Beysanoğlu, Ş., Diyarbakır Folklorunda Güvercin. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*. 360: 8709-8711, 1979b.

Beysanoğlu, Ş., Diyarbakır Folklorunda Karpuz ve Güvercin. *Ziya Gökalp Dergisi*. 5(27): 17-37, 1982.

İmamoğlu, V., Korumaz, M., İmamoğlu, Ç., A Fantasy in Central Anatolian Architectural Heritage: Dove Cotes and Towers in Kayseri. *M.E.T.U. Journal of the Faculty of Architecture*. 22(2): 79-90, 2005.